

ŚWIADCZENIE UBEZPIECZYCIELA W UMOWIE UBEZPIECZENIA MIENIA

Bartosz Kucharski

MONOGRAFIE

ŚWIADCZENIE UBEZPIECZYCIELA W UMOWIE UBEZPIECZENIA MIENIA

Bartosz Kucharski

MONOGRAFIE

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Stan prawny na 1 stycznia 2019 r.

Recenzent

Dr hab. Marcin Orlicki, prof. UAM

Wydawca

Małgorzata Stańczak

Redaktor prowadzący

Kinga Zajac

Opracowanie redakcyjne

Violet Design Wioletta Kowalska

Łamanie

Wolters Kluwer Polska

Redaktor inicjujący WUŁ

Monika Borowczyk

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Bartosz Kucharski

© Copyright for this edition by Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019

© Copyright for this edition by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2019

ISBN 978-83-8160-342-3 (WKP)

ISBN 978-83-8142-327-4 (WUŁ)

ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz ważniejszych skrótów	9
Wprowadzenie.....	13
Rozdział 1	
Charakter prawny odpowiedzialności ubezpieczeniowej	27
1.1. Odpowiedzialność ubezpieczeniowa a odpowiedzialność prawna	27
1.2. Odpowiedzialność ubezpieczeniowa a odpowiedzialność odszkodowawcza i odpowiedzialność cywilna	35
1.3. Klasyfikacja odpowiedzialności odszkodowawczej.....	42
1.4. Reżim odpowiedzialności ubezpieczeniowej.....	51
1.5. Zasada odpowiedzialności ubezpieczeniowej.....	65
1.6. Typ odpowiedzialności ubezpieczeniowej	84
1.6.1. Kryterium sprawstwa.....	84
1.6.2. Kryterium ekonomicznego rozkładu ciężaru odpowiedzialności	93
1.6.3. Kryterium pełności odszkodowania.....	99
Rozdział 2	
Treść świadczenia ubezpieczyciela	105
2.1. Wprowadzenie.....	105
2.2. Przepisy Kodeksu cywilnego a świadczenie ubezpieczyciela	108
2.3. Koncepcja jednorodnego świadczenia ubezpieczyciela.....	116

2.4. Zobowiązanie do ponoszenia ryzyka a zobowiązanie naturalne	132
2.5. Świadczenie ubezpieczyciela a charakter prawny umowy ubezpieczenia	139
Rozdział 3	
Przesłanki odpowiedzialności ubezpieczeniowej	155
3.1. Katalog przesłanek odpowiedzialności ubezpieczeniowej	155
3.2. Zawarcie umowy ubezpieczenia	156
3.3. Zażądanie wypłaty ubezpieczeniowego	162
3.4. Szkoda ubezpieczeniowa.....	172
3.4.1. Wprowadzenie.....	172
3.4.2. Teoria lokalizacji szkody.....	184
3.4.3. Uszczerbki niepodlegające naprawieniu w prawie cywilnym.....	192
3.5. Związek przyczynowy między wypadkiem a szkodą.....	211
Rozdział 4	
Ograniczenia odszkodowania ubezpieczeniowego	233
4.1. Wartość ubezpieczenia.....	233
4.2. Suma ubezpieczenia.....	251
4.3. Systemy odpowiedzialności ubezpieczycieli	271
4.4. Techniczne ograniczenia odpowiedzialności ubezpieczyciela	299
4.5. Ubezpieczenie podwójne	306
4.5.1. Pojęcie ubezpieczenia podwójnego (wielokrotnego).....	306
4.5.2. Ewolucja polskiej regulacji.....	312
4.5.3. Systemy rozliczeń między ubezpieczycielami.....	318
4.5.4. Zawarcie ubezpieczenia podwójnego w złej wierze...	323
4.5.5. Postanowienia umowne dotyczące ubezpieczenia podwójnego	327
Rozdział 5	
Ustalanie odszkodowania ubezpieczeniowego	331
5.1. Wprowadzenie.....	331

5.2. Elementy odszkodowania z ubezpieczenia mienia	333
5.2.1. Koszty przywrócenia do stanu poprzedniego i kosztorysowa metoda wyliczania odszkodowania	333
5.2.2. Kwalifikacja szkody jako całkowitej i zwrot różnicy między wartością mienia sprzed szkody a pozostałościami	339
5.2.3. Podatek VAT	343
5.2.4. Ubytek wartości handlowej i wynagrodzenie pełnomocnika	348
5.3. Wyrównanie korzyści z uszczerbkiem i miarkowanie odszkodowania ubezpieczeniowego	355
5.3.1. Wyrównanie korzyści z uszczerbkiem	355
5.3.2. Miarkowanie odszkodowania z ubezpieczenia mienia – wzmianka	372
5.4. Koszty ratowania jako składnik odszkodowania ubezpieczeniowego	374
5.4.1. Zagadnienia wstępne	374
5.4.2. Uwagi prawnoporównawcze	378
5.4.3. Czasowy zakres kosztów podlegających zwrotowi ...	381
5.4.4. Przedmiotowy i kwotowy zakres kosztów podlegających zwrotowi	387
5.5. Termin spełnienia świadczenia pieniężnego ubezpieczyciela	394
5.5.1. Wprowadzenie	394
5.5.2. Charakter prawny terminu i konsekwencje jego niedochowania	398
5.5.3. Pojęcie zawiadomienia o wypadku	403
5.5.4. Okoliczności uzasadniające przekroczenie terminu podstawowego	412
Rozdział 6	
Wyłączenia odpowiedzialności ubezpieczyciela	419
6.1. Wprowadzenie	419
6.2. Umyślne wyrządzenie szkody przez ubezpieczającego ...	424
6.3. Wyrządzenie szkody przez ubezpieczającego wskutek rażącego niedbalstwa	429

6.4. Wyrządzenie szkody umyślnie przez osoby pozostające z ubezpieczającym we wspólnym gospodarstwie domowym.....	435
6.5. Umowne wyłączenia odpowiedzialności ubezpieczyciela.....	449
6.5.1. Umowne wyłączenia odpowiedzialności a powinności prewencyjne.....	451
6.5.2. Skuteczność oraz interpretacja umownych wyłączeń odpowiedzialności.....	479
 Rozdział 7	
Naprawienie szkody przez ubezpieczyciela w drodze restytucji naturalnej.....	
7.1. Wprowadzenie.....	507
7.2. Sposoby naprawienia szkody w prawie cywilnym.....	510
7.3. Dopuszczalność naprawienia szkody przez ubezpieczyciela w drodze restytucji naturalnej.....	518
7.4. Zapłata odszkodowania w celu przywrócenia stanu poprzedniego a restytucja naturalna.....	538
7.5. Charakter świadczenia ubezpieczyciela w ubezpieczeniach assistance i ubezpieczeniu ochrony prawnej.....	545
7.6. Dopuszczalny zakres pomocy świadczonej przez ubezpieczyciela.....	554
 Podsumowanie.....	 559
 Bibliografia.....	 581
 Spis orzeczeń sądowych.....	 601

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

Akty prawne oraz prawo umowne

BGB	- Bürgerliches Gesetzbuch (niemiecki kodeks cywilny)
dawny k.m.	- ustawa z 1.12.1961 r. – Kodeks morski (Dz.U. Nr 58, poz. 318 ze zm.)
k.c.	- ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1025 ze zm.)
k.k.	- ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2018 r. poz. 1600 ze zm.)
k.k. z 1969 r.	- ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.)
k.m.	- ustawa z 18.09.2001 r. – Kodeks morski (Dz.U. z 2018 r. poz. 2175 ze zm.)
k.p.a.	- ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2018 r. poz. 2096 ze zm.)
k.p.c.	- ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2018 r. poz. 1360 ze zm.)
k.s.h.	- ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2017 r. poz. 1577 ze zm.)
nowelizacja z 2007 r.	- ustawa z 13.04.2007 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 82, poz. 557)
OWU	- ogólne warunki umów
p.r.d.	- ustawa z 20.06.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2018 r. poz. 1990 ze zm.)
pr. przew.	- ustawa z 15.11.1984 r. – Prawo przewozowe (Dz.U. z 2017 r. poz. 1983 ze zm.)

PEICL	- Principles of European Insurance Contract Law (Zasady Europejskiego Prawa o Umowie Ubezpieczenia)
u.d.u.	- ustawa z 15.12.2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (Dz.U. z 2018 r. poz. 2210 ze zm.)
u.d.u. z 1990 r.	- ustawa z 28.07.1990 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. z 1996 r. Nr 11, poz. 62 ze zm.)
u.d.u. z 2003 r.	- ustawa z 22.05.2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. z 2015 r. poz. 1206 ze zm.)
u.d.u.r.	- ustawa z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. z 2018 r. poz. 999 ze zm.)
u.k.w.h.	- ustawa z 6.07.1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (Dz.U. z 2018 r. poz. 1916 ze zm.)
u.u.o.	- ustawa z 22.05.2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 473 ze zm.)
VVG	- Versicherungsvertragsgesetz (niemiecka ustawa o umowie ubezpieczenia z 23.11.2007 r.)

Czasopisma

AUWr	- Acta Universitatis Wratislaviensis
EPS	- Europejski Przegląd Sądowy
KPP	- Kwartalnik Prawa Prywatnego
LMCLQ	- Lloyd's Maritime and Commercial Law Quarterly
M. Prawn.	- Monitor Prawniczy
MU	- Monitor Ubezpieczeniowy
NP	- Nowe Prawo
OSA	- Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNC	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna
OSNCP	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna i Pracy
OSP	- Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPika	- Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PA	- Prawo Asekuracyjne
Pal.	- Palestra
PiP	- Państwo i Prawo
PPH	- Przegląd Prawa Handlowego

PS	- Przegląd Sądowy
PUG	- Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PUSiG	- Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych
RPEiS	- Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RU	- Rozprawy Ubezpieczeniowe
SI	- Studia Iuridica
SPE	- Studia Prawno-Ekonomiczne
SPP	- Studia Prawa Prywatnego
SC	- Studia Cywilistyczne
SU	- Studia Ubezpieczeniowe
WU	- Wiadomości Ubezpieczeniowe
ZNUMK	- Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Organy orzekające i instytucje

GKA	- Główna Komisja Arbitrażowa
KNF	- Komisja Nadzoru Finansowego
SA	- sąd apelacyjny
SN	- Sąd Najwyższy
SOKiK	- Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
TK	- Trybunał Konstytucyjny
TSUE	- Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
UOKiK	- Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów

WPROWADZENIE

We współczesnej polskiej literaturze istnieją opracowania monograficzne dotyczące ubezpieczeń w ogólności¹, ubezpieczeń obowiązkowych², ubezpieczeń komunikacyjnych³, ubezpieczeń osobowych, w szczególności życiowych⁴, i ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej⁵. Powstały też bardziej specjalistyczne prace dotyczące ubezpieczeń ekologicznych⁶, ubezpieczeń grupowych⁷, a ostatnio nawet kosmicznych⁸, wciąż brakuje jednak opracowania obejmującego ubezpieczenia określone w tytule mianem ubezpieczeń mienia. Ubezpieczenia tymczasem powstały na morzu i początkowo dotyczyły właśnie mienia. Można też powiedzieć, że podstawowy aparat pojęciowy, jakim posługuje się cała nauka o ubezpieczeniach prywatnych, został wypracowany w odniesieniu do ubezpieczeń mienia. Opracowania dotyczące innych ubezpieczeń czerpią z tego aparatu, w niektórych przypadkach zastępują określone pojęcia nowymi,

¹ E. Kowalewski, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja i kierunki przemian*, Bydgoszcz 1992; M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia*, Warszawa 2002.

² M. Orlicki, *Ubezpieczenia obowiązkowe*, Warszawa 2011.

³ A. Wąsiewicz, *Ubezpieczenia komunikacyjne*, Bydgoszcz–Poznań 2001; K. Ludwiczowska, *Odpowiedzialność cywilna i ubezpieczeniowa za wypadki samochodowe*, Toruń 2008; *Ubezpieczenia komunikacyjne*, red. S. Rogowski, Warszawa 2008.

⁴ M. Szczepańska, *Ubezpieczenia na życie. Aspekty prawne*, Warszawa 2008; M. Szczepańska, *Ubezpieczenie na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym*, Warszawa 2011.

⁵ E. Kowalewski, *Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej. Funkcje i przemiany*, Toruń 1981; M. Krajewski, *Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2011.

⁶ D. Maśniak, *Ubezpieczenia ekologiczne*, Kraków 2003.

⁷ M. Fras, *Umowa ubezpieczenia grupowego. Aspekty prawne*, Warszawa 2015.

⁸ K. Malinowska, *Space Insurance: International Legal Aspects*, Kluwer Law International 2017.

bardziej adekwatnymi. Mając to na uwadze, w zasadzie każdy prawnik piszący o ubezpieczeniach zajmuje się ubezpieczeniami mienia. Mogłoby się również wydawać, że z tego względu materia ubezpieczeń mienia powinna być najlepiej zbadana. Nawet jeżeli tak jest, przy bliższym spojrzeniu okazuje się, że zupełnie podstawowe kwestie ubezpieczeń mienia budzą wątpliwości i kontrowersje. Być może taki stan rzeczy jest nieunikniony. Nie bez powodu za jedną z podstawowych zdobyczy greckiej filozofii uważa się wszak obserwację Sokratesa, że wiedza rodzi kolejne wątpliwości, a mądrość polega często na przyznaniu się do niewiedzy. Niezależnie od tego w pracy podjęto próbę wyjaśnienia najistotniejszych problemów dotyczących umowy ubezpieczenia mienia.

Przedstawienie kwestii wątpliwych wypadła rozpocząć od określenia umowy ubezpieczenia mienia jako umowy niebędącej umową ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej, na mocy której ubezpieczyciel zobowiązuje się wobec ubezpieczającego do zapłaty odszkodowania za szkodę powstałą wskutek przewidzianego w umowie wypadku, natomiast ubezpieczający zobowiązuje się do zapłaty składki. Przytoczona definicja ubezpieczenia mienia, oparta oczywiście na sformułowaniu kodeksowym (art. 805 k.c.), sugeruje *prima facie*, że ubezpieczyciel ponosi względem ubezpieczającego odpowiedzialność odszkodowawczą mającą charakter umowny. Jednakże już samo założenie, że sytuacja, w jakiej znajduje się ubezpieczyciel po zawarciu umowy ubezpieczenia, przybiera postać odpowiedzialności w sensie prawnym, jest przedmiotem kontrowersji⁹. Łatwo zauważyć, że nawet jeżeli podstawą odszkodowania ubezpieczeniowego jest umowa, ubezpieczyciel ma je wypłacić jako świadczenie główne, żeby wywiązać się ze zobowiązania, nie zaś jako świadczenie zastępcze, płacone wobec niewykonania zobowiązania. Do tego dochodzą zupełnie podstawowe kontrowersje związane z funduszem ubezpieczeniowym jako źródłem odszkodowania ubezpieczeniowego, niepełnym charakterem tego odszkodowania,

⁹ T. Dybowski, *Naprawienie szkody* [w:] *System Prawa Cywilnego*, t. 3, cz. 1, *Prawo zobowiązań. Część ogólna*, red. Z. Radwański, Ossolineum 1981, s. 173–174; S. Byczko, *Świadczenie pieniężne ubezpieczyciela na tle pojęcia odpowiedzialności cywilnej* [w:] *Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Ogiegle*, red. M. Frasz, P. Ślęzak, Warszawa 2017, s. 18.

relacji między odpowiedzialnością sprawczą za dług własny i odpowiedzialnością za dług cudzy, a także zasadą odpowiedzialności ubezpieczeniowej określaną niekiedy mianem absolutnej¹⁰. Opisywanych, najbardziej podstawowych zagadnień dotyczy pierwszy rozdział pracy. Ma on w dużej mierze charakter teoretyczny, a wnioski z niego płynące wykorzystywane są w toku dalszych rozważań. Większość wątpliwości związanych z odpowiedzialnością ubezpieczyciela jak soczewka skupia spór toczący się co do tych kwestii w prawie angielskim¹¹, który również został opisany w tym rozdziale.

Świadczenie określane jest najczęściej w cywilistyce jako zachowanie dłużnika służące zaspokojeniu interesu wierzyciela, stanowiące przedmiot stosunku cywilnoprawnego. Jak wiadomo, co do tego, jakie zachowanie ubezpieczyciela jest przedmiotem stosunku ubezpieczenia, w doktrynie toczy się dyskusja między zwolennikami teorii świadczenia pieniężnego oraz zwolennikami teorii ponoszenia ryzyka. Obydwie teorie występują w wielu wariantach. Zwykle z rozwiązaniem tego sporu łączy się konsekwencje co do kwalifikacji ubezpieczenia jako umowy wzajemnej. Kontrowersje dotyczące tych zagadnień są dobrze widoczne w orzecznictwie polskiego Sądu Najwyższego. Sam spór ma jednak źródło w prawie niemieckim (*Geldleistungstheorie* i *Gefahrtragungstheorie*)¹², gdzie od pewnego czasu wyrażane są poglądy, że ma on charakter, po pierwsze – nierozstrzygalny, a po drugie – jałowy, jego konsekwencje praktyczne są bowiem znikome¹³. Ustawodawca niemiecki postanowił w końcu pogodzić obydwie strony w nowej ustawie o umowie ubezpieczenia z 2008 r. przez nawiązanie w określeniu umowy ubezpieczenia zarówno do ponoszenia ryzyka, jak i spełniania świadczenia pieniężnego

¹⁰ W. Warkalno, *Odpowiedzialność odszkodowawcza. Funkcje, rodzaje, granice*, Warszawa 1972, s. 191 i n.

¹¹ N. Campbell, *The nature of insurer's obligation*, „Lloyd's Maritime Commercial Law Quarterly” 2000/42.

¹² Zob. przykładowo M. Dreher, *Die Versicherung als Rechtsprodukt. Die Privatversicherung und ihre rechtliche Gestaltung*, Tübingen 1991, s. 88–89; E. Deutsch, *Versicherungsvertragsrecht. Ein Grundriß*, Karlsruhe 2000, s. 126–127; K. Sieg, *Allgemeines Versicherungsvertragsrecht*, Wiesbaden 1994, s. 26–27.

¹³ P. Schimikowski, *Versicherungsvertragsrecht*, München 2017, s. 25–26; M. Wandt, *Versicherungsrecht*, München 2016, s. 9–10.

w razie zajścia wypadku, co i tak wszystkich nie przekonało¹⁴. Ustawodawca polski tego nie uczynił, kontrowersja zatem jest tym bardziej aktualna. Choćby uwagi autorów niemieckich co do niemożności rozstrzygnięcia oraz jałowości sporu również wydają się aktualne, kwestii tej nie można było pominąć w pracy dotyczącej świadczenia ubezpieczyciela. Z uwagi na jej temat zagadnienie to ma charakter przynajmniej tak samo istotny, jak charakter prawny odpowiedzialności ubezpieczyciela. Z tych względów treści świadczenia ubezpieczyciela poświęcono drugi rozdział pracy. Kontynuując rozważania podjęte w pracy doktorskiej, próbowałem wypracować koncepcję kompromisową, mam jednak świadomość, że stanowczych zwolenników *Geldleistungstheorie* zapewne nie przekonam, tym bardziej że podobne próby były podejmowane w polskiej doktrynie już wcześniej¹⁵.

Opowiedzenie się po którejkolwiek ze stron sporu dotyczącego treści świadczenia ubezpieczyciela bynajmniej nie wyczerpuje zagadnienia, wręcz przeciwnie, rodzi kolejne pytania i wątpliwości. Ustawa wskazuje wprawdzie, że ubezpieczyciel ma zapłacić odszkodowanie za szkodę powstałą w następstwie określonego w umowie wypadku, nie wyjaśnia jednak, jakie znaczenie ma sam termin „wypadek”¹⁶. W związku z powyższym niejasne są przesłanki odpowiedzialności odszkodowawczej ubezpieczyciela. Interesujące jest przy tym, że doktryna w zasadzie nie podejmuje zagadnienia wyodrębnienia tychże przesłanek. Prezentowany bywa w szczególności pogląd utożsamiający szkodę z wypadkiem ubezpieczeniowym, niebędącym samodzielną przesłanką odpowiedzialności, oraz pogląd, że ukształtowanie przesłanek odpowiedzialności pozostawiono stronom, *de facto* zaś ubezpieczycielowi¹⁷. W nauce dosyć powszechnie powtarzane jest ponadto stwierdzenie, że samo pojęcie szkody

¹⁴ Zob. M. Krajewski, *Przydatność i treść pojęcia ochrony ubezpieczeniowej* [w:] *Kierunki rozwoju ubezpieczeń gospodarczych w Polsce. Wybrane zagadnienia prawne*, red. B. Gnela, M. Szaraniec, Warszawa 2013, s. 141 oraz wskazana tam literatura.

¹⁵ W szczególności M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia*, 2002, s. 131 i n., a także B. Kucharski, *Przeniesienie praw z umowy ubezpieczenia*, Warszawa 2010, s. 50–55.

¹⁶ Por. E. Kowalewski, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja...*, s. 147.

¹⁷ Zob. w szczególności M. Krajewski, *Wypadek ubezpieczeniowy. Przyczyna czy skutek?* [w:] *Z badań nad prawem prywatnym. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Kochowi*, red. A. Olejniczak, M. Orlicki, J. Pokrzywniak, Poznań 2017, s. 141 i n.

w ubezpieczeniach ma znaczenie identyczne z pojęciem przyjmowanym na gruncie prawa cywilnego. Jednocześnie jednak z jednej strony zwraca się uwagę na tzw. teorię lokalizacji szkody, z drugiej zaś wskazuje na bardzo szerokie możliwości indemnizacji, jakie w ubezpieczeniach stwarza zastąpienie teorii mienia teorią interesu ubezpieczeniowego, który zdaje się odrywać od prawa podmiotowego. Niezależnie od wyodrębnienia wypadku oraz szkody jako samodzielnych przesłanek jasne jest, że nie są one wystarczające do powstania obowiązku zapłaty odszkodowania przez ubezpieczyciela. Inne kontrowersyjne kwestie dotyczące przesłanek odpowiedzialności obejmują: początek i koniec okresu, w którym ubezpieczyciel może ponosić odpowiedzialność, przede wszystkim zaś różnie rozwiązywane w prawodawstwach obcych zagadnienie związku przyczynowego między wypadkiem a szkodą, w szczególności zaś kryterium, według którego przebiegać ma selekcja następstw. W doktrynie polskiej prezentowane są w tej mierze bardzo różne poglądy: od aprobujących ogólne kryterium adekwatności¹⁸, poprzez zastąpienie go kryterium bezpośredniości¹⁹, aż do odrzucających jakiegokolwiek dodatkowe kryteria poza testem *conditio sine qua non*²⁰. Przesłanki odpowiedzialności ubezpieczeniowej, a ściślej odpowiedzialności odszkodowawczej ubezpieczyciela starano się wyodrębnić i omówić w rozdziale trzecim.

Dla ubezpieczeń mienia charakterystyczne są pojęcia wartości oraz sumy ubezpieczenia. Pomimo że pojęcia te i relacje między nimi mają podstawowe znaczenie dla ustalenia wysokości odszkodowania ubezpieczeniowego, wiele kwestii pozostaje niewyjaśnionych albo przynajmniej bardzo wątpliwych. Jest to zrozumiałe, szczególnie wzięwszy pod uwagę, że Kodeks cywilny tym pierwszym pojęciem w zasadzie się nie posługuje. Problemy dotyczą między innymi obowiązywania w ubezpieczeniu zasady odszkodowania w kontekście możliwości zawarcia ubezpieczenia w wartości nowej lub otaksowanej, dopuszczalności waloryzacji sumy

¹⁸ Z. Brodecki, *Kilka refleksji na temat związku przyczynowego*, PA 1995/3, s. 4; M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 KC. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 225–227.

¹⁹ E. Kowalewski, *Odszkodowanie ubezpieczeniowe za utracone korzyści*, PA 1996/3, s. 47.

²⁰ A. Cudna-Wagner, *Odpowiedzialność odszkodowawcza ubezpieczyciela*, Warszawa 2002, s. 79–86. Nieco ostrożniej A. Koch, *Związek przyczynowy w ubezpieczeniach*, PA 1993/5, s. 7.

ubezpieczenia w jakimkolwiek trybie, ograniczeń dotyczących przyjęcia tzw. systemu odpowiedzialności proporcjonalnej oraz związanych z tym konsekwencji. Szczególną wagę tego ostatniego zagadnienia ukazuje orzecznictwo Sądu Najwyższego z ostatnich lat. Nienormowane przez kodeks są również pojęcia tzw. technicznych ograniczeń odpowiedzialności, tj. franszyzy i udziału własnego. Znaczenie tych ograniczeń, ich wzajemne relacje i konsekwencje ich wprowadzenia do umowy ubezpieczenia budzą wątpliwości nie tylko w Polsce, ale również w prawodawstwach obcych, które niekiedy pojęcia te normują. Konsekwencją zasady odszkodowania jest zagadnienie tzw. ubezpieczenia podwójnego albo wielokrotnego. Jak wiadomo, regulacja w tej mierze uległa zmianie w 2007 r. Nowelizacja nie wyjaśniła wszelkich wątpliwości, tym bardziej że przyjęty system rozliczeń między ubezpieczycielami w proporcji do sumy ubezpieczenia zdaje się odbiegać od preferowanego w reprezentatywnych obcych systemach prawnych. Prawnoubezpieczeniowym konstrukcjom powodującym ograniczenie odszkodowania ubezpieczeniowego oraz relacjom między nimi poświęcono czwarty rozdział pracy.

Nakładanie się zasady lokalizacji szkody, wyżej opisanych, ściśle ubezpieczeniowych konstrukcji oraz ogólnych reguł prawa odszkodowawczego przyjmowanych w prawie cywilnym rodzi cały szereg dodatkowych problemów. Dotyczą one przede wszystkim poszczególnych składników odszkodowania ubezpieczeniowego oraz sposobu ustalania tego odszkodowania. Bogactwo problemów jest tutaj olbrzymie. Wskazać można między nimi kwestie: kosztów przywrócenia do stanu poprzedniego, związane z tym zagadnienia tzw. kosztorysowej metody likwidacji szkody, rozróżnienia szkody całkowitej oraz szkody częściowej, objęcia odszkodowaniem ubezpieczeniowym: podatku VAT, utraty wartości handlowej pojazdu oraz kosztów wynagrodzenia pełnomocnika w postępowaniu likwidacyjnym. W zakresie samego ustalania odszkodowania rodzą się przede wszystkim problemy uwzględnienia w ubezpieczeniach reguły *compensatio lucri cum damno* oraz dopuszczalności sądowego miarkowania odszkodowania ubezpieczeniowego. Odrębnym, kontrowersyjnym, ściśle ubezpieczeniowym zagadnieniem jest objęcie odszkodowaniem tzw. kosztów ratowania. Również w tej kwestii zmiana z 2007 r. nie wyjaśniła wszystkich wątpliwości, prawodawstwa obce przyjmują zaś rozmaite rozwiązania, różniąc się przede

wszystkim co do samej zasady uwzględnienia kosztów ratowania oraz co do limitowania tych kosztów sumą ubezpieczenia. Wątpliwości dotyczą także terminu spełnienia świadczenia z umowy ubezpieczenia. Niejasne są w szczególności: pojęcie zawiadomienia o wypadku oraz jego relacja do zgłoszenia roszczenia, jak również zakres staranności, jakiej można wymagać od ubezpieczyciela w wyjaśnieniu okoliczności koniecznych dla ustalenia odpowiedzialności i wysokości należnego świadczenia. Pomimo ugruntowanej linii orzecznictwa Sądu Najwyższego wciąż powszechne są przypadki, w których zakłady ubezpieczeń uzależniają wypłatę świadczenia od zakończenia postępowań sądowych i administracyjnych mogących mieć związek z wypadkiem²¹.

Odrębnym zagadnieniem od granic odszkodowania ubezpieczeniowego są granice ryzyka przejmowanego przez ubezpieczyciela. Druga kwestia ma w pewnym zakresie znaczenie szersze i bardziej podstawowe niż pierwsza, dotyczy bowiem samego pojęcia wypadku ubezpieczeniowego. Wypadek omówiony jest w rozdziale trzecim wśród przesłanek odpowiedzialności ubezpieczeniowej. Związane z tym kwestie wyłączeń odpowiedzialności ubezpieczyciela zdecydowano się jednak rozważyć dopiero w rozdziale szóstym, ulegając intuicyjnemu wrażeniu, że wyłączenia nie tyle dotyczą istoty samej odpowiedzialności ubezpieczyciela, ile doprecyzowują jej zakres. Rozdział dotyczący tych zagadnień obejmuje wyłączenia ustawowe, w szczególności zaś zasadę nieodpowiedzialności ubezpieczyciela za winę umyślną ubezpieczającego, mającą związek z podstawową zasadą odpowiedzialności odszkodowawczej, jaką jest zasada bezwzględnej odpowiedzialności za winę umyślną²². W bezpośrednim związku z tymi zasadami pozostaje zasada względnej nieodpowiedzialności ubezpieczyciela za rażące niedbalstwo. Zakres omawianych wyłączeń oraz ich stosunek do zasady przyczynienia poszkodowanego obowiązującej w ogólnym prawie cywilnym wciąż bywają niejasne. To samo dotyczy tzw. klauzuli reprezentantów, którą reguluje obecnie art. 827 § 3 k.c. i której zakres był szeroko dys-

²¹ B. Kucharski, *Termin spełnienia świadczenia przez ubezpieczyciela w orzecznictwie sądowym* [w:] *Kierunki rozwoju ubezpieczeń gospodarczych w Polsce. Wybrane zagadnienia prawne*, red. B. Gnela, M. Szaraniec, Warszawa 2013.

²² W. Warkalło, *Odpowiedzialność...*, s. 84.

kutowany przede wszystkim w toku prac przygotowujących reformę kodeksowej regulacji umowy ubezpieczenia z 2007 r. Reforma jednak nie wyjaśniła wszystkich pojawiających się problemów, rodząc przy okazji, jak to często bywa, nowe niejasności. Drugą część rozdziału szóstego stanowią rozważania dotyczące wyłączeń umownych, w szczególności zaś ich relacji do powinności prewencyjnych. Problem ten nigdy nie był precyzyjnie uregulowany w polskim prawie, a jego złożoność ukazuje dobrze reforma przeprowadzona w prawie niemieckim, będąca jedną z zasadniczych przyczyn uchwalenia w 2008 r. nowej ustawy o umowie ubezpieczenia. Można śmiało powiedzieć, że zagadnienie to należy wciąż do najbardziej spornych w prawie ubezpieczeń. W polskiej doktrynie i orzecznictwie wypowiedane są stanowiska przeciwstawne, a linia orzecznictwa Sądu Najwyższego jest nieustalona. Odrębne kwestie pojawiają się w związku z dopuszczalnym zakresem postanowień kreujących wyłączenia odpowiedzialności oraz interpretacją tych postanowień, także przy uwzględnieniu przepisów o nieuczciwych klauzulach w umowach z konsumentami. Oczywiście, umowne wyłączenia odpowiedzialności obejmują nie tylko problem relacji między wyłączeniami a powinnościami prewencyjnymi. Powszechną i uświęconą tradycją praktykę ubezpieczycieli stanowią inne wyłączenia dotyczące przede wszystkim: wojny, zamieszek, ubytków naturalnych ubezpieczonych rzeczy itp. Zagadnienia te jednak przynajmniej dotąd na polskim gruncie nie były choćby w połowie tak wątpliwe jak zagadnienie relacji między klauzulami wyłączającymi ryzyko i powinnościami prewencyjnymi, i dlatego pozostawiono je poza zakresem rozważań.

Problem natury prawnej świadczenia ubezpieczyciela nie ogranicza się do zagadnienia, czy ubezpieczyciel świadczy także, gdy wypadek ubezpieczeniowy nie zachodzi, które stanowi przedmiot sporu między zwolennikami teorii świadczenia pieniężnego oraz zwolennikami teorii ponoszenia ryzyka. Kontrowersyjny jest również sam sposób spełnienia świadczenia odszkodowawczego w razie zajścia wypadku. Zagadnienie streszcza się w pytaniu, czy ubezpieczyciel, zamiast wypłacać odszkodowanie, może naprawić szkodę w drodze restytucji naturalnej. Jest dosyć interesujące, że w prawie angielskim taka możliwość niemal nigdy nie była przedmiotem wątpliwości, podczas gdy w kontynentalnych porządkach prawnych kwestia spełnienia świadczenia w formie niepieniężnej

powstała dopiero stosunkowo niedawno, przede wszystkim w związku z rozwojem ubezpieczeń assistance. Znalazło to w szczególności wyraz w uchwaleniu dyrektywy z 1984 r. (84/641/EWG)²³, której unormowania przejęto następnie w dyrektywie Wyplacalność II²⁴. Do chwili obecnej widoczna wydaje się zresztą różnica między germańskim systemem prawnym, który choć dopuszcza taką formę spełnienia świadczenia ubezpieczeniowego, widzi w niej margines działalności ubezpieczeniowej, oraz systemem romańskim, gdzie w świadczeniach spełnianych w formie niepieniężnej upatruje się przyszłości ubezpieczeń. Jest charakterystyczne, że we Francji celem dopuszczenia takiej formy naprawienia szkody zmieniono Kodeks ubezpieczeń, a ubezpieczeniom assistance poświęca się całe opracowania naukowe²⁵. Skrajnie odmienne zapatrywania dotyczące tej kwestii wyrażane w polskiej doktrynie stanowią odbicie tych różnic. Klasyk polskich ubezpieczeń W. Warkałło zdawał się jeszcze nie dostrzegać wagi problemu. Współcześnie stanowczym przeciwnikiem takiej formy spełnienia świadczenia jest przede wszystkim, pozostający pod wpływem doktryny niemieckiej, M. Orlicki²⁶. Inni autorzy wyrażają jednak często bardziej liberalny punkt widzenia²⁷. Zgodnie z poglądem prezentowanym w pracy pieniądze lub niepieniężny sposób spełnienia świadczenia odszkodowawczego w ogóle nie dotyczy istoty ubezpieczenia jako instytucji prawnej i samej dopuszczalności takiego sposobu naprawienia szkody nie należy kwestionować. Zagadnienie

²³ Dyrektywa Rady z 10.12.1984 r. (84/641/EWG) zmieniająca, szczególnie w zakresie ubezpieczenia świadczenia pomocy turystycznej, pierwszą dyrektywę (73/239/EWG) w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do podejmowania i prowadzenia działalności w dziedzinie ubezpieczeń bezpośrednich innych niż ubezpieczenia na życie (Dz.Ur. UE L 339, s. 21).

²⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/138/WE z 25.11.2009 r. w sprawie podejmowania i prowadzenia działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Wyplacalność II) (wersja przekształcona) (Dz.Ur. UE L 335, s. 1, ze zm.).

²⁵ Zob. w szczególności S. Beaugendre, *Contrat d'assistance et activite d'assurance*, Paris 2000.

²⁶ M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia [w:] System Prawa Prywatnego*, red. Z. Radwański, t. 8, *Prawo zobowiązań. Część szczegółowa*, red. J. Panowicz-Lipska, Warszawa 2008, s. 730.

²⁷ B. Balas-Noszczyk, K. Malinowska, *W sprawie dopuszczalności spełnienia świadczenia z umowy ubezpieczenia w formie restytucji naturalnej (przywrócenia stanu poprzedniego)*, PA 1998/4; J. Nawracała, *Nie tylko zapłata. Charakter prawny świadczenia zakładu ubezpieczeń w razie zajścia wypadku ubezpieczeniowego*, WU 2006/9–10; M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 KC...*, 2016, s. 59–60.

umów ubezpieczenia oraz umów podobnych do ubezpieczenia, w których świadczenie zdaje się przybierać formę niepieniężną, jest jednak niezmiernie skomplikowane. W pracy poświęcono mu ostatni rozdział przy świadomości, że zasługuje ono na zupełnie odrębne opracowanie.

Mając na uwadze, że świadczenie ubezpieczyciela jest świadczeniem charakterystycznym w umowie ubezpieczenia, ze świadczeniem tym wiążą się niemal wszystkie zagadnienia ubezpieczeń mienia. Praca nie ma jednak za przedmiot ubezpieczenia mienia jako takiego, ale właśnie świadczenie ubezpieczyciela. Dlatego pominięto w niej cały szereg zagadnień, które z samym świadczeniem ubezpieczyciela pozostają w związku nieco dalszym. Dotyczy to w szczególności kwestii subrogacji i regresu ubezpieczyciela, jak również przedawnienia roszczeń ubezpieczającego. Wskazane dwa zagadnienia także zdają się zasługiwać na odrębne opracowanie, tym bardziej że prace T. Sangowskiego i A. Szpunara o regresie ubezpieczeniowym²⁸ oraz A. Szpunara o przedawnieniu roszczeń ubezpieczeniowych²⁹ obecnie straciły w pewnym zakresie na aktualności. Każda z dwóch wymienionych kwestii może stanowić odrębną „kopalnię problemów”, które wiążą się z zagadnieniami poruszonymi w pracy, ale wykraczają poza jej zakres.

Innym spornym zagadnieniem, które nie zostało omówione, jest kulancja ubezpieczeniowa. W doktrynie dominuje stanowisko, wedle którego świadczenie kulancyjne stanowi z prawnego punktu widzenia świadczenie nienależne, a jego podstaw należy szukać w art. 411 pkt 2 k.c.³⁰ Wyrażono również pogląd, że kulancja jest w istocie świadczeniem należnym, a jej podstaw należy szukać w umowie ubezpieczenia oraz przepisach umożliwiających jej wykonanie z powołaniem się na zasady współżycia społecznego, w szczególności w art. 354 oraz 827 § 2 k.c.³¹

²⁸ T. Sangowski, *Regres ubezpieczeniowy*, Warszawa 1977; A. Szpunar, *Roszczenie regresowe zakładu ubezpieczeń* [w:] *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. 2, red. A. Wąsiewicz, Bydgoszcz 1994, s. 90 i n.

²⁹ A. Szpunar, *Przedawnienie roszczeń ubezpieczeniowych*, PA 1994/1.

³⁰ M. Orlicki, *Instytucja kulancji w polskim prawie ubezpieczeniowym*, PA 1998/4, s. 29; E. Kowalewski, M. Serwach, *Kulancja ubezpieczeniowa*, PA 2008/3, s. 5–7.

³¹ P. Sury, *Świadczenie kulancyjne jako świadczenie należne*, RU 2011/2, s. 58. Nieco ostrożniej D. Fuchs, *Implikacje spełnienia świadczenia kulancyjnego przez ubezpieczyciela w szczególności dla jego prawa regresu wobec sprawcy szkody*, PPH 2009/7, s. 26–27.

Odwołanie się do tego drugiego przepisu wydaje się wątpliwe, zastosowana w nim klauzula generalna kreuje bowiem zaskarżalne roszczenie, podczas gdy kulancja polega na spełnieniu przez ubezpieczyciela świadczenia pieniężnego, mimo braku roszczenia po stronie osoby, która je otrzymuje³². Autorzy piszący o kulancji zgodni są co do tego, że chociaż musi być ona powiązana z konkretną umową ubezpieczenia i wynikającym z niej stosunkiem prawnym, jej cechą charakterystyczną jest pozytywna wiedza ubezpieczyciela o braku obowiązku zapłaty i kwestionowanie obowiązku spełnienia świadczenia, a mimo to jego wypłata³³. Ubezpieczyciel świadczy zatem, twierdząc jednocześnie, że czyni to nie dlatego, że jest zobowiązany, ale wyłącznie z dobrej woli, i uzasadnia swoje działanie szczególnym interesem po stronie beneficjanta lub chęcią utrzymania dobrej z nim współpracy. Innymi słowy, obowiązek spełnienia świadczenia kulancyjnego nie wynika wprost z warunków wiążącej strony umowy ubezpieczenia ani z ustawy³⁴ i trudno go w ogóle określić mianem zobowiązania, choćby naturalnego. Właśnie to ostatnie stwierdzenie pozwala pozostawić kulancję poza zakresem pracy, która dotyczy świadczeń mających swoją podstawę w warunkach zawartej umowy ubezpieczenia mienia, nie zaś świadczeń spełnianych *ex gratia*, choćby w związku z zawartą umową. Dodać można, że świadczenia kulancyjne nie mają wyraźnej podstawy również w ustawie z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej³⁵ i stanowią niewielki odsetek wypłacanych świadczeń.

Praca nie obejmuje w zasadzie odpowiedzialności ubezpieczyciela za niewykonanie zobowiązania z umowy ubezpieczenia. Świadczeniem ubezpieczyciela z umowy ubezpieczenia mienia jest przede wszystkim świadczenie pierwotne, jakie wynika z samego jej zawarcia i rozpoczęcia okresu ochrony ubezpieczeniowej. Natura prawna odpowiedzialności ubezpieczeniowej sprawia, że również to świadczenie ma co do zasady charakter odszkodowawczy. Świadczenie polegające na konieczności naprawienia szkody, będącej następstwem niewykonania umowy ubez-

³² M. Krajewski, *Umowa ubezpieczenia. Art. 805–834 KC...*, 2016, s. 85.

³³ Tak również, M. Sury, *Świadczenie...*, s. 53.

³⁴ E. Kowalewski, M. Serwach, *Kulancja...*, s. 10. Zdaniem autorów świadczenia kulancyjne są spełniane *causa donandi*.

³⁵ Dz.U. z 2018 r. poz. 999 ze zm.

pieczenia, ma charakter wtórny. Nie wynika z samego zawarcia umowy, ale stanowi dopiero następstwo jej niewykonania. Zdaniem autora ubezpieczyciel ponosi tego rodzaju odpowiedzialność na ogólnych zasadach, co oczywiście nie wyklucza wprowadzania umownych modyfikacji oraz ograniczeń w granicach dozwolonych przez prawo. Konstatacja ta stanowi konsekwencję poglądów na naturę odpowiedzialności ubezpieczeniowej, które zostały zaprezentowane w pierwszym rozdziale pracy, i pojawia się w kilku miejscach, przede wszystkim przy okazji kwestii terminu zapłaty odszkodowania ubezpieczeniowego.

Praca dotyczy ubezpieczeń majątkowych niebędących ubezpieczeniami odpowiedzialności cywilnej. Przyjęcie tytułu *Świadczenie ubezpieczyciela w umowie ubezpieczenia mienia* podyktowane zostało zawartością sformułowania, ugruntowaniem w praktyce rynkowej oraz w literaturze, a także nawiązaniem do pojęcia mienia zdefiniowanego w Kodeksie cywilnym. Tytuł odwołujący się do interesu jako przedmiotu ubezpieczenia sugerowałby objęcie zakresem pracy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej, co nie stanowi zamiaru autora. Ubezpieczenie to, jak wiadomo, ma szereg cech szczególnych tak dalece odróżniających je od innych ubezpieczeń majątkowych, że często traktuje się je jako odrębny rodzaj ubezpieczenia od ubezpieczeń majątkowych oraz osobowych, postulując nawet odpowiednią zmianę systematyki unormowania umowy ubezpieczenia³⁶. Proponowane ostatnio w literaturze zastąpienie terminu „ubezpieczenia mienia” terminem „ubezpieczenie aktywów” nawiązywałoby z kolei do nieznanego prawu cywilnemu i niemającego definicji ustawowej pojęcia z zakresu księgowości, nieużywanego również przez obce systemy prawne³⁷. Jeszcze bardziej mylący, a nadto archaiczny byłby termin „ubezpieczenia rzeczowe”. Zawężałby on zakres pracy wyłącznie do ubezpieczeń dotyczących rzeczy oraz nawiązywał wprost do odrzuconej przez ustawodawcę teorii majątku upatrującej przedmiotu ubezpieczenia jedynie w materialnych tworach przyrody. Z opisanych względów, pomimo zmiany art. 821 k.c. w 2007 r., postanowiłem pozostać przy terminie „ubezpieczenia mienia”, mając świadomość, że interes

³⁶ E. Kowalewski, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja...*, s. 151 i n.

³⁷ Takie zastąpienie sugeruje S. Byczko, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Zarys wykładu*, Warszawa 2013, s. 172.

majątkowy mogący stanowić przedmiot ubezpieczenia występuje także w sytuacjach, gdy zainteresowanemu nie przysługuje ani własność, ani jakiegokolwiek prawo³⁸. Zagadnienie objęcia ubezpieczeniem interesów czysto gospodarczych nieobjętych prawem podmiotowym jest zresztą kwestyjne, stanowi i może stanowić przedmiot odrębnych opracowań w przyszłości³⁹. W pracy jest poruszane przy okazji rozważań dotyczących zakwalifikowania jako szkody ubezpieczeniowej tzw. szkody czysto ekonomicznej (*pure economic loss*).

Rozważania nie pretendują do roli analizy historycznej ani tym bardziej filozoficznej. Wątki historyczne związane z wzajemnym wpływem odpowiedzialności odszkodowawczej i ubezpieczeniowej pominięto, uznając, że zostały one w naszej literaturze dobrze opisane⁴⁰. Uwagi prawnoporównawcze ograniczają się przede wszystkim do trzech najbardziej reprezentatywnych europejskich porządków prawnych, to jest: niemieckiego, francuskiego i angielskiego. Ten ostatni, choć obcy polskiej tradycji prawniczej, ma szczególną rolę w rozwoju ubezpieczeń, co uzasadnia poświęconą mu uwagę. Rozważania prawnoporównawcze mają przy tym charakter pomocniczy. Pominąwszy wyjątkowe sytuacje, nie wyodrębniam podrozdziałów komparatystycznych, nawiązując do obcych porządków jedynie wtedy, gdy wydaje mi się to pomocne dla rozwiązania problemów pojawiających się w polskiej doktrynie i judykaturze.

Praca dotyczy najbardziej kontrowersyjnych oraz stanowiących przedmiot licznych sporów sądowych zagadnień prawa ubezpieczeniowego. Polskie orzecznictwo dotyczące omawianych zagadnień jest niezmiernie bogate i choć starałem się je wykorzystywać na bieżąco, zapew-

³⁸ S. Byczko, *Interes ubezpieczeniowy. Aspekty prawne*, Warszawa 2013, s. 251–264; E. Kowalewski, *Wprowadzenie do teorii interesu ubezpieczeniowego* [w:] *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. 3, red. A. Wąsiewicz, Bydgoszcz 1997, s. 85.

³⁹ S. Byczko, *Interes...*, s. 251–264 oraz 209–221; B. Kucharski, *Przeniesienie...*, s. 110–112.

⁴⁰ Zob. przede wszystkim W. Warkało, *Ubezpieczenie a odpowiedzialność odszkodowawcza*, SC 1970, t. 16, s. 133 i n.; W. Warkało, *Odpowiedzialność...*, *passim*; E. Kowalewski, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja...*, s. 196 i n.; B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Odpowiedzialność na zasadzie ryzyka a ubezpieczenie*, SPE 1968, t. 1.

ne nie zdołałem uwzględnić wszystkich istotnych judykatów. W każdym razie mam nadzieję, że praca w znacznie większym zakresie niż większość typowych monografii naukowych może zainteresować praktyków. Nie jest ona jednak adresowana wyłącznie do nich i ma być podstawą habilitacji. Między innymi dlatego rozpoczyna ją teoretyczny wywód dotyczący charakteru odpowiedzialności ubezpieczeniowej. Z podobnych względów w podsumowaniu podjęto próbę wytyczenia niektórych kierunków, w których powinna zmierzać w przyszłości ewolucja świadczenia ubezpieczyciela w ubezpieczeniu mienia. Próba ta jest wyrazem moich poglądów na istotę ubezpieczenia mienia, w pewnej mierze podsumowuje wcześniejsze rozważania, nie pretenduje jednak do roli żadnej profetycznej ani zupełnej wizji i dlatego znalazła się w krótkim zakończeniu.

Pragnę wyrazić wdzięczność wszystkim osobom, które w jakikolwiek sposób przyczyniły się do powstania tej pracy, przede wszystkim zaś Koleżankom i Kolegom z Katedry Prawa Gospodarczego i Handlowego Uniwersytetu Łódzkiego za gorące dyskusje na seminariach. Pan Profesor Richard Giessen z Uniwersytetu w Monachium pomógł mi w zebraniu bibliografii niemieckiej. Dwie osoby, a mianowicie Pani Mecenas Alicja Bień – konsul honorowy Francji w Łodzi, oraz moja kuzynka dr Agnieszka Godzisz z Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Łódzkiego, udzieliły mi nieocenionej pomocy przy tłumaczeniu literatury obcej. Szczególne podziękowania należą się trzem osobom. Pan Profesor Eugeniusz Kowalewski zainspirował mnie przy wyborze tematu oraz zweryfikował plan zagadnień. Pani Profesor Biruta Lewaszkiewicz-Petrykowska nauczyła mnie prawa cywilnego, a przy pisaniu pracy poświęciła sporo czasu i udzieliła szeregu cennych wskazówek. Panu Profesorowi Wojciechowi J. Katnerowi dziękuję za życzliwość, wieloletnią opiekę naukową oraz wnikliwe i krytyczne uwagi, które bardzo pomogły przy ostatecznym opracowaniu pracy. Dziękuję też mojemu recenzentowi wydawniczemu Profesorowi Marcinowi Orlickiemu, Celne uwagi zawarte w jego recenzji starałem się uwzględnić, przygotowując pracę do druku.

Autor

Rozdział 1

CHARAKTER PRAWNY ODPOWIEDZIALNOŚCI UBEZPIECZENIOWEJ

1.1. Odpowiedzialność ubezpieczeniowa a odpowiedzialność prawna

Wyjaśnienie charakteru prawnego odpowiedzialności ubezpieczeniowej wymaga rozważenia wzajemnego stosunku pojęć: „odpowiedzialność”, „odpowiedzialność cywilna” i „odpowiedzialność odszkodowawcza”. W pierwszym rzędzie pojawia się problem objęcia sytuacji ubezpieczyciela zobowiązanego do świadczenia w wykonaniu zawartej umowy ubezpieczenia pojęciem odpowiedzialności prawnej. Kwestie te są ze względu na temat pracy istotne, ponieważ od ich rozstrzygnięcia zależy zastosowanie do odpowiedzialności ubezpieczeniowej ogólnych reguł odpowiedzialności cywilnej i odszkodowawczej.

Zagadnienie objęcia instytucji prawnej ubezpieczenia terminem „odpowiedzialność” budzi kontrowersje. W przedmiotowej sprawie zarysowały się dwa odmienne stanowiska. Zdaniem W. Warkały obowiązek naprawienia szkody obciążający ubezpieczyciela jest wyrazem szczególnego rodzaju odpowiedzialności zwanej odpowiedzialnością ubezpieczeniową. Odpowiedzialność ubezpieczeniowa stanowić ma przy tym

najwyższy szczebel rozwojowy odpowiedzialności odszkodowawczej¹. Według W. Warkały wszędzie tam, gdzie przedmiotem stosunku prawnego jest świadczenie odszkodowawcze, zachodzi odpowiedzialność podmiotu obowiązanego do naprawienia szkody. Autor ten zwraca również uwagę, że w języku prawnym oraz prawniczym powszechnie używa się terminu „odpowiedzialność” w powiązaniu z instytucją ubezpieczenia. Nadto jego zdaniem sprawę rozstrzygnął sam ustawodawca, określając w przepisach Kodeksu cywilnego o umowie ubezpieczenia obowiązek świadczenia odszkodowania przez ubezpieczyciela mianem odpowiedzialności².

Według stanowiska przeciwnego nie można mówić o odpowiedzialności ubezpieczeniowej, ponieważ obowiązek spełniania świadczenia ubezpieczeniowego nie odpowiada modelowi konstrukcyjnemu odpowiedzialności prawnej. W szczególności odpowiedzialność nie występuje tam, gdzie chodzi o skutki wydarzeń, które nie mogą być przypisane jakiemukolwiek podmiotowi prawa, w sytuacjach tych bowiem brakuje naruszenia porządku prawnego. W polskiej cywilistyce pogląd ten prezentował przede wszystkim T. Dybowski. Według niego trudno uznać za przejaw odpowiedzialności spełnianie świadczeń będących wyrazem normalnej działalności gospodarczej zakładu ubezpieczeń, który – pokrywając szkody zgodnie z warunkami ubezpieczeniowymi – wykonuje swoje zadania planowe i statutowe oraz otrzymuje za to wynagrodzenie w postaci składki ubezpieczeniowej.

¹ W. Warkały, *Odpowiedzialność...*, s. 105 i n. oraz 305; W. Warkały, *Ubezpieczenie a odpowiedzialność...*, s. 109–110.

² Podobnie jak się zdaje M. Krajewski. Autor stwierdza, że na gruncie art. 822 k.c. termin „odpowiedzialność” wydaje się równoznaczny z istnieniem określonego długu, a konieczność istnienia negatywnych konsekwencji wiąże z samym obowiązkiem zapłaty odszkodowania. Analizując pojęcie odpowiedzialności odszkodowawczej stwierdza ostatecznie, że zachodzi ona, ilekroć ustawodawca tak dany przypadek określa. Samo objęcie sytuacji ubezpieczyciela mianem „odpowiedzialności” traktuje zaś jako pewną oczywistość – M. Krajewski, *Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej według kodeksu cywilnego*, Warszawa 2011, s. 30–33 oraz 44 i n.. M. Krajewski, *Pojęcie odpowiedzialności odszkodowawczej (uwagi na marginesie art. 299 k.s.h.)* [w:] *Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji? Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, red. M. Modrzejewska, Warszawa 2010, s. 468 oraz 470–471.

Do wniosku, że instytucja ubezpieczenia nie daje się zamknąć w ramach odpowiedzialności prawnej, doprowadził T. Dybowski następujący wywód. Pojęcie odpowiedzialności w prawie ma charakter interdyscyplinarny. Wyróżnia się przede wszystkim odpowiedzialność cywilną, karną, dyscyplinarną. Poza prawem cywilnym i karnym odpowiedzialność występuje również w innych gałęziach prawa, w szczególności w prawie konstytucyjnym, administracyjnym, finansowym oraz prawie pracy. Próby konstruowania ogólnego pojęcia odpowiedzialności podejmowane były przede wszystkim przez przedstawicieli teorii prawa.

Zdaniem T. Dybowskiego konstrukcjom cywilnoprawnym najbardziej odpowiada definicja odpowiedzialności autorstwa W. Langa, wedle której odpowiedzialność to zasada ponoszenia przez podmiot przewidzianych prawem ujemnych konsekwencji za zdarzenia lub stany rzeczy podlegające ujemnej kwalifikacji normatywnej i przypisywane prawnie określonej podmiotowi w danym porządku prawnym³. Definicja odpowiedzialności cywilnej przedstawia się w tym ujęciu odpowiednio jako ponoszenie przez podmiot stosunków cywilnoprawnych ujemnych konsekwencji przewidzianych przez prawo cywilne za fakty podlegające ujemnej kwalifikacji normatywnej i przypisywane temu podmiotowi przez prawo cywilne. Tomasz Dybowski podkreślał przy tym, że ujemne konsekwencje, o których mowa w prawie cywilnym, inaczej niż w prawie karnym, nie zawsze zawierają elementy moralnego i prawnego potępienia, co dotyczy w szczególności znanej prawu cywilnemu odpowiedzialności oderwanej od winy. Niezbędny jest jednak istotny element ujemnej kwalifikacji normatywnej zdarzeń lub określonych stanów rzeczy przypisywanych określonym osobom. Już *prima facie* widać, że element ten uniemożliwia objęcie pojęciem odpowiedzialności sytuacji wykonania istniejącego zobowiązania zgodnie z jego treścią⁴.

W ostatnim czasie pogląd T. Dybowskiego łączący samo pojęcie odpowiedzialności z ujemnymi konsekwencjami pewnego zachowania

³ Tak T. Dybowski, *Naprawienie...*, s. 166. Co do samej koncepcji zob. W. Lang, *O strukturze odpowiedzialności prawnej*, ZNUMK 1968/31, Prawo VIII, s. 10, oraz W. Lang, *Spór o pojęcie odpowiedzialności prawnej*, ZNUMK 1969/37, Prawo IX, s. 68.

⁴ T. Dybowski, *Naprawienie...*, s. 166.

Bartosz Kucharski – adiunkt w Katedrze Prawa Gospodarczego i Handlowego Uniwersytetu Łódzkiego; adwokat specjalizujący się w prawie cywilnym i handlowym, w szczególności w prawie ubezpieczeń gospodarczych; zwycięzca konkursu „Temida” na najlepsze prace doktorskie z dziedziny prawa organizowanego przez Wolters Kluwer Polska; wykładowca na szkoleniach dla aplikantów adwokackich, adwokatów, sędziów, pracowników zakładów ubezpieczeń i pośredników ubezpieczeniowych; autor wielu publikacji i ekspertyz z dziedziny prawa ubezpieczeń gospodarczych i pośrednictwa ubezpieczeniowego.

W książce przedstawiono najbardziej kontrowersyjne oraz stanowiące przedmiot licznych sporów sądowych zagadnienia prawa ubezpieczeniowego. Wykorzystano literaturę polską i obcojęzyczną oraz omówiono dorobek polskiego orzecznictwa, co sprawia, że powinna zainteresować praktyków.

Autor udziela odpowiedzi m.in. na pytania:

- Na czym polega odpowiedzialność ubezpieczeniowa?
- Jakich świadczeń można domagać się od ubezpieczyciela?
- Jakie są przesłanki, zakres i terminy spełnienia tych świadczeń?
- W jaki sposób zakłady ubezpieczeń wyłączają i ograniczają swoją odpowiedzialność?

Książka jest przeznaczona dla adwokatów, radców prawnych, sędziów, zakładów ubezpieczeń i reasekuracji, pośredników ubezpieczeniowych oraz pracowników administracji rządowej i samorządowej, a także przedstawicieli nauki. Będzie cennym źródłem wiedzy dla studentów prawa, a także aplikantów sądowych, adwokackich i radcowskich. Może zainteresować ekonomistów, księgowych i menedżerów podejmujących decyzje dotyczące zawarcia lub wykonania umów ubezpieczenia.

„Praca stoi na bardzo wysokim poziomie naukowym. Prowadzony przez Autora wywód opiera się na doskonałej znajomości i dogłębnym zrozumieniu prezentowanych przez doktrynę i orzecznictwo poglądów naukowych dotyczących kluczowych zagadnień prawa ubezpieczeniowego. Szczególną wartością pracy jest szerokość ujęcia analizowanego zagadnienia. Krytyczna analiza dorobku prawa ubezpieczeniowego skłoniła Autora do sformułowania własnych oryginalnych wniosków i tez. Bez wątplenia są one wewnętrznie spójne, właściwie uzasadnione, dobrze osadzone w polskiej i europejskiej tradycji prawnej dotyczącej cywilistyki i ubezpieczeń. Formułowane poglądy i tezy są przy tym rozważne i ostrożne, co pozwala na stosowanie ich w praktyce sądowej i ubezpieczeniowej”.

Dr hab. Marcin Orlicki, prof. UAM

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45, FAX 22 535 80 01

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLWER.PL

WWW.PROFINFO.PL

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-8160-342-3

ISBN WUŁ 978-83-8142-327-4

CENA 129 ZŁ (W TYM 5% VAT)